

DE ACCOUNTANTSFUNCTIE IN DE MAATSCHAPPIJ (2)

door Prof. Drs. G. G. M. Bak

1 Inleiding; op zoek naar criteria

Het is een goede gedachte van Dr. Bindenga het vraagstuk van de functie van de accountant in de maatschappij in dit blad opnieuw aan de orde te stellen (1). De citaten uit de pers die hij in zijn artikel weergeeft prikkelen duidelijk tot discussie. Het bestuur van de beroepsorganisatie (NivRA) heeft de „dynamische functie-analyse” hoog geplaatst in het scala van prioriteiten (2). Wij gaan dus op zoek naar criteria, naar een samenhangend geheel van redeneringen, een theorie, zo men wil. Een theorie die ons in staat stelt uitspraken te doen omtrent gewenste en ongewenste ontwikkelingen van de accountantsfunctie. Dergelijke uitspraken hebben wij nodig: het beroep moet immers positie kiezen in de maatschappelijke discussie omtrent de functie van de accountant. Belangrijker is echter dat gefundeerde uitspraken omtrent de ontwikkeling van de accountantsfunctie de basis moeten vormen voor beleid. Beleid van de accountantskantoren en van de beroepsorganisatie, in het bijzonder ten aanzien van onderwijs en opleiding. De snelle ontwikkeling in de maatschappij maakt het immers noodzakelijk in de onderwijsprogramma's nu reeds te anticiperen op de praktijkuitoefening van morgen!

De leer van het gewekte vertrouwen geeft ons geen aanwijzingen in welke richting de accountantsfunctie zich dient te ontwikkelen, aldus dr. Bindenga. In § 2 hoop ik duidelijk te maken dat deze leer - zoals door Limperg geformuleerd - deze pretentie ook niet had (3).

De leer van het gewekte vertrouwen zou niet langer „als grondslag voor de beroepsuitoefening moeten worden beschouwd”. De argumenten die dr. Bindenga tegen de leer in stelling brengt kunnen mij niet overtuigen, zoals ik in § 3 zal trachten aan te tonen. Ik acht dit voorshands voldoende reden deze leer ook te blijven hanteren bij het zoeken naar criteria voor de ontwikkeling van de accountantsfunctie.

Zoals in § 4 zal blijken bewijst de leer van het gewekte vertrouwen ons goede diensten wanneer wij een schuchtere poging wagen de contouren te schetsen voor een theorie omtrent de accountantsfunctie. Op de lange en onzekere tocht die het beroep voor de boeg heeft kan de leer dan wel niet als kompas worden gebruikt, hij blijkt echter onmisbaar als radar. De - aan de sociologie ontleende - conceptie van het institutionaliseringsproces (4) helpt ons hier niet veel verder, hij zal ons slechts de inspiratie leveren voor het schrijven van het reisverslag nadat de tocht is volbracht.

2 Het gewekte vertrouwen

Voorzover mij bekend zijn er sinds Limperg's publikaties in 1926 en 1932/33 geen bewuste en systematische pogingen ondernomen de leer van het gewekte vertrouwen een andere inhoud te geven of te modifieren. Ik acht het dan ook noodzakelijk op deze plaats terug te grijpen naar de weergave van de leer zoals deze in Limperg's geschriften wordt aangetroffen. In

het kader van de onderhavige discussie geef ik dan de voorkeur aan de weergave in de artikelenreeks in het MAB (5), omdat daarin het vraagstuk van de functie-ontwikkeling zijdelings aan de orde is gesteld.

Al zijn mij dan geen bewuste en systematische pogingen bekend aan de leer van het gewekte vertrouwen een andere inhoud te geven dan Limperg bedoelde, onbewust en onsystematisch gebeurt dit op grote schaal. Het artikel van Bindenga is er een voorbeeld van; wij treffen dit ook aan in vele perspublicaties en (last but not least) in het rapport van de Commissie Toekomstverkenningen van het NIVRA: „De accountant, morgen?” (6).

Ik doel hier op de uitspraken omtrent hetgeen de accountant in zijn publieke functie zou moeten doen wil hij zich „*met recht* vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer” kunnen noemen.

In de door Bindenga weergegeven citaten (7) uit Ruim Zicht en Elseviers Weekblad wordt het woord „Vertrouwensman (van het maatschappelijk verkeer)” gebruikt om de accountants aan te sporen tot uitbreiding van hun maatschappelijke functie. Een soortgelijk woordgebruik treffen wij aan in „De Accountant, morgen?” (8). Tegen de in dit rapport geschetste ontwikkeling naar een uitbreiding van de attestfunctie kan de accountant geen „neen” zeggen, wanneer hij „. . . zich met recht van spreken vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer wil noemen . . .”. Bindenga voert de „eigenlijke vertrouwensman” ten tonele als een mogelijke interpretatie van de functie „vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer” (9). Hoe belangrijk de ontwikkeling van de accountantsfunctie ook moge zijn, Limperg’s leer van het gewekte vertrouwen, waarin de functie van vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer zijn plaats heeft gekregen, kan als zodanig geen aanwijzingen geven voor de richting waarin deze dient plaats te vinden. Uit de uiteenzettingen omtrent deze leer in de jaargangen 1932 en 1933 van dit blad kan men vaststellen dat Limperg de norm van het vertrouwen als een gegeven beschouwde voor de theorie. Over het ontstaan van deze norm wordt door Limperg wel gesproken, hij wordt echter niet uit de theorie afgeleid. Eenvoudigheidshalve verwijs ik ter illustratie naar het citaat dat ook Bindenga weergeeft aan het einde van zijn korte uiteenzetting omtrent de vertrouwenstheorie, zij het dat de context van de geciteerde passage voor goed begrip onmisbaar is (10).

Er zijn - aldus Limperg - „perioden . . . waarin zich nieuwe verkeerseisen ontwikkelen”. Er is dan uiteraard „onzekerheid omtrent de inhoud der functie”. De individuele accountant zal dan op zijn eigen kompas moeten varen: „er wordt . . . een sterker beroep op zijn eigen inzicht gedaan dan anders”. De voortvarende accountant zal eerder bereid zijn op nieuwe verkeerseisen in te gaan dan de behoudende („de trage” zegt Limperg!) (11).

Hieruit blijkt duidelijk Limperg’s opvatting dat de norm voor het vertrouwen - en daarmee de functie van de accountant - zich ontwikkelt in een wisselwerking tussen behoeften van het maatschappelijk verkeer en de reactie daarop van het accountantsberoep. Deze wisselwerking speelt zich - in Limperg’s visie - in eerste instantie af op het niveau van de individuele accountant; in perioden van ontwikkeling kunnen belangrijke onderlinge ver-

schillen ontstaan in de inhoud van de functie. De vertrouwenstheorie is pas op deze ontwikkelingen van toepassing zodra zij gemeengoed zijn geworden. Pas als een uitbreiding van de algemene functie „burgerrecht heeft verkregen” wordt deze uitbreiding onderdeel van de norm die de leer van het gewekte vertrouwen stelt aan de uitoefening van de specifieke functie. De vertrouwenstheorie heeft dan ook een geheel andere betekenis, zoals wij hierna zullen zien. De leer is als zodanig geen kompas met behulp waarvan het beroep zijn bestek kan opmaken. De zorgvuldigheid waarmee Limperg zijn woorden placht te kiezen maakt het trouwens zeer waarschijnlijk dat hij aan zijn theorie de naam „leer van het *te wekken* vertrouwen” zou hebben meegegeven als hij deze functie eraan had willen toekennen. Het hanteren van de aan deze theorie ontleende term „vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer” voor uiteenzettingen omtrent de gewenste functieontwikkeling is tenminste verwarrend en veelal zelfs misleidend. Dit misbruik is zodanig ingeburgerd dat ik om die reden gaarne de suggestie van Bindenga wil ondersteunen de term vertrouwensman uit ons vocabulair te bannen.

3 De vertrouwenstheorie grondslag van de beroepsuitoefening

Het is allengs gewoonte geworden de inhoud van de vertrouwenstheorie bij de lezers van dit blad bekend te veronderstellen. Ik wil mij daar korthedshalve bij aansluiten, hoewel ik meen dat een essentieel citaat uit meergevoemde artikelenreeks hier niet gemist kan worden:

„De normatieve kern van de Leer van het gewekte vertrouwen is dus deze: de accountant is verplicht om zijn arbeid zo te verrichten dat hij de verwachtingen, welke hij bij de verstandige leek opwekt, niet beschaamt; en, omgekeerd de accountant mag geen grotere verwachtingen opwekken dan door de verrichte arbeid gerechtvaardigd wordt.” (12).

In het voorgaande is reeds uiteengezet dat Limperg hiermee niet pretendeert een uitspraak te doen omtrent de verwachtingen die bij de verstandige leek gewekt dienen te worden. Deze vormen een gegeven voor de theorie. Bindenga's afwijzing van de functie die hij aanduidt als „eigenlijke vertrouwensman” is dan ook als argument tegen de vertrouwenstheorie irrelevant.

Bij de behandeling van de functie die hij aanduidt als „oneigenlijke vertrouwensman” beweegt Bindenga zich binnen de werkingssfeer van de vertrouwenstheorie. Zijn argumenten om deze af te wijzen kunnen mij echter niet overtuigen.

De argumentatie van Bindenga (13) volgend blijkt mij het volgende:

- 0 De leer heeft (terecht) bijgedragen tot de bewustwording van de accountants dat door hen afgegeven oordelen over verantwoordingen bij derden komen, daarop wordt de beroepsuitoefening afgestemd. Nu deze bewustwording (blijkbaar) een feit is kan de leer opzij worden gezet. Hierover wil ik kort zijn: Zou Bindenga de theorie dat de aarde rond is willen verlaten, nu deze theorie in de natuurwetenschappen tot het gewenste inzicht heeft geleid?

- 1 „De peilers voor het oordeel (dat de accountant geeft bij een verantwoording) zijn de onafhankelijkheid en de deskundigheid.” Deze uitspraak zou Bindenga gemakkelijk uit de boven geciteerde „normatieve kern” van de vertrouwenstheorie kunnen afleiden. De theorie geeft echter meer: hij geeft ook aanwijzingen voor de wijze waarop de deskundigheid van de accountant in concrete situaties moet worden angewend. Hieruit volgt onder meer dat de accountant niet elk oordeel zal geven waarom men hem vraagt. Hij zal zich rationele beperkingen opleggen die voortvloeien uit de verwachtingen die dit oordeel oproept.
- 2 Het verband dat door Limperg is gelegd tussen de functie van commissaris en de accountantsfunctie is een historisch verband. Een deel van de functie die in een zeker stadium van de ontwikkeling door de commissaris wordt vervuld wordt aan de accountant overgedragen. Na deze overdracht - zo lezen wij bij Limperg - ontwikkelt deze functie zich volgens eigen lijnen en „... krijgt een geheel andere inhoud dan het overeenkomstige deel van de functie van de commissaris” (14). De relatie tot de commissarisfunctie is dan ook niet essentieel voor de vertrouwenstheorie, zij kan als argument tegen deze theorie niet worden gebruikt.
- 3 De beschrijving van het institutionaliseringsproces die Bindenga in zijn artikel geeft zal wellicht als sociologische benadering van de accountantsfunctie van belang zijn; ik voel mij terzake niet competent tot oordelen. Wel vraag ik mij af of dit proces van institutionalisering zou zijn verlopen volgens de door Bindenga beschreven lijnen als de accountants zich niet overeenkomstig de vertrouwenstheorie hadden gedragen. Dat ook andere deelnemers aan onze samenleving de functie van „beroepsmatige vertrouwensman” vervullen wordt overigens door Limperg reeds vermeld. Hij noemt in dit verband het Chemisch Laboratorium, de Veearts en de Actuaris (15). Dat de vertrouwenstheorie ook op andere beroepen van toepassing is acht ik eerder een argument vóór dan tegen deze theorie.
- 4 In het buitenland heeft het beroep zich ontwikkeld zonder vertrouwensleer, zegt Bindenga. Het zou boeiend zijn na te gaan in hoeverre de theorie niettemin richtsnoer vormt voor de beroepsuitoefening in de landen waar het beroep inderdaad de vertrouwensfunctie vervult. Dat de theorie daar niet expliciet is geformuleerd betekent immers nog niet dat de daaruit af te leiden normen niet worden gehanteerd. Anderzijds zijn er in de beroepsuitoefening in bijvoorbeeld de U.S.A. wel problemen aan te wijzen, die zijn terug te voeren op het ontbreken van een vertrouwenstheorie. Ik weersta de verleiding hier voorbeelden te noemen om het bovenstaande te verduidelijken. De geïnteresseerde lezer moge ik verwijzen naar de bijdrage van prof. drs. H. H. J. Nordemann in de bundel „Audite Auditores” (16). De evolutie van de publieke functie in Nederland en van die in de U.S.A. worden daarin met elkaar vergeleken tegen de achtergrond van de leer van het gewekte vertrouwen. Daaruit blijkt dat de publieke functie in de U.S.A. zeker niet alleen rust op de pijlers van onafhankelijkheid en deskundigheid; men is zich in toenemende mate bewust van de verwachtingen die worden gewekt door het oordeel van de accountant bij een verantwoording.

4 De ontwikkeling van de accountantsfunctie

4.1 Op zoek naar criteria

Mijn bevindingen in de vorige paragrafen zijn nogal negatief van aard. De leer van het gewekte vertrouwen geeft *geen* aanwijzingen in welke richting de ontwikkeling van de accountantsfunctie dient te gaan; de bezwaren van Bindenga vormen *geen* aanleiding deze leer als grondslag voor de beroepsuitoefening af te zweren.

Ik wil deze beschouwingen daarom niet beëindigen zonder een poging ook een positieve bijdrage te leveren aan de oplossing van het vraagstuk dat Bindenga aan de orde heeft gesteld. In het kader van dit artikel wil ik hierin niet verder gaan dan het aangeven van enkele contouren voor een samenhangend geheel van redeneringen, een theorie, omtrent de ontwikkeling van de accountantsfunctie. Zo'n theorie zou zich - naar ik meen - moeten concentreren rond 3 probleemgebieden:

- de ontwikkeling van de informatie-verstrekking door ondernemingen
- de ontwikkeling van de attestfunctie
- de leer van het gewekte vertrouwen - een radar!

4.2 De ontwikkeling van informatie-verstrekking door ondernemingen

De plaats die de ondernemingen in de maatschappij innemen, de sociale rol die zij vervullen, is in hoge mate bepalend voor de ontwikkelingen die wij mogen verwachten in de externe informatie-verstrekking. Er zijn duidelijk 2 verschillende krachten te onderkennen die daarop inwerken: het beleid dat de ondernemingen zelf (bewust of onbewust) voeren, „het informatiebeleid” (17) en de behoeften van het maatschappelijk verkeer, „de informatie-behoefte”.

Hoewel beide krachten niet onafhankelijk van elkaar werken is het in concrete situaties geen uitzondering dat er een spanningsveld tussen beide krachten bestaat. De ondernemingen kunnen gegronde redenen hebben om meer of minder informatie te verstrekken dan waaraan (bij groepen) in de maatschappij behoefte bestaat. Anderzijds heeft de maatschappij - al dan niet in overleg met vertegenwoordigende organen uit het bedrijfsleven - de mogelijkheid normen te stellen. Dergelijke normen plegen de vorm aan te nemen van codificatie resp. wettelijke voorschriften; zij stellen grenzen aan de vrijheid van de ondernemingen een zelfstandig informatiebeleid te voeren.

De rol van het accountantsberoep kan doelmatig aansluiten aan de beide krachten die de ontwikkeling bepalen: De individuele accountant kan de leiding van de onderneming adviseren terzake van zijn informatiebeleid. Na hetgeen door Gelderloos hierover is geschreven in dit maandblad (18) hoeft dit geen nadere toelichting. De beroepsorganisatie kan deelnemen aan het overleg waarin algemeen aanvaarde normen, codificatie en wettelijke voorschriften tot stand komen. De bijdrage die het NIVRA thans levert aan het z.g. tripartite overleg is een voorbeeld van de wijze waarop de beroepsorganisatie deze rol kan vervullen (19). In de Angelsaksische landen pleegt de beroepsorganisatie zelfs een meer zelfstandige en initiërende rol te vervullen.

4.3 *De ontwikkeling van de attestfunctie*

De mate waarin en de wijze waarop de individuele accountants en de beroepsorganisaties zich - adviserend, initiërend, of als gesprekspartner - bezig houden met de ontwikkelingen in de externe informatieverstrekking is primair een zaak van beleid. Dit beleid moet worden overgelaten aan de fungerende accountants(kantoren) en aan de bevoegde organen binnen de beroepsorganisaties, het valt verder buiten de hier te ontwikkelen theorie.

Inmiddels heeft de voorgaande beschrijving van het proces waarbinnen zich de ontwikkelingen in de externe informatie-verstrekking voltrekken wel een aanknopingspunt opgeleverd voor onze beschouwingen inzake de attestfunctie.

De publieke attestfunctie van de accountant dient immers te worden afgestemd op de ruimte die dit proces hem laat. Deze ruimte wordt begrensd door het minimum aan informatie-behoefte waaraan de onderneming waar hij fungeert dient te voldoen en het maximum (voorzover dit hoger ligt) aan informatie dat die onderneming op grond van haar informatie-beleid wenst te verstrekken.

Zodra de accountant in zijn attestfunctie gedooft dat de informatie-verstrekking blijft beneden het minimum dat de maatschappij van de onderneming heeft afgedwongen, laat hij het (vermeende) belang van de onderneming prevaleren boven het belang van het maatschappelijk verkeer. Zodra hij op eigen gezag meer informatie verstrekt dan het bovenbedoelde maximum is het omgekeerde het geval. Hier is derhalve de onpartijdigheid van de accountant in het geding; het belang van het accountantsberoep bij een onpartijdige opstelling van de accountant dient te prevaleren boven de belangen van de onderneming resp. van het maatschappelijk verkeer.

Ten aanzien van de volledigheid van de informatie kan het maatschappelijk verkeer aan het fungeren van de accountant derhalve slechts de conclusie verbinden dat het bovenbedoelde minimum wordt verstrekt zolang het tegendeel niet blijkt uit de verklaring van de accountant. Voorzover de accountant zijn attestfunctie boven dit minimum uitbreidt zal hij het informatie-beleid van de onderneming dienen te volgen, hoezeer hij ook als adviseur bij dit beleid betrokken kan zijn.

4.4 *De leer van het gewekte vertrouwen - een radar!*

Hiervoor is een beeld geschetst van de ontwikkeling van de attestfunctie in nauwe samenhang met de ontwikkeling van de informatie-verstrekking door ondernemingen. Daarbij is aangeduid hoe zowel de eisen van het maatschappelijk verkeer als het informatie-beleid van de onderneming kunnen leiden tot uitbreiding van de publieke attestfunctie. De objecten waarop deze uitbreiding betrekking kan hebben zijn velerlei. In de discussies hierover komen onderwerpen aan de orde „dicht bij huis”, zoals de tussentijdse berichtgeving tot en met de „science fiction”, zoals het oordeel over de kwaliteit van de leiding. Er wordt - terecht - gepleit voor een positieve benadering van deze ontwikkeling, zowel door de individuele accountant als door de beroepsorganisatie. Er dient echter voor te worden gewaakt dat geen taken worden aanvaard die de accountantsfunctie zelf in gevaar kunnen brengen en dit kan grenzen stellen aan de ontwikkeling.

Met name is van belang dat het vertrouwen waarop het fungeren van de accountant thans steunt niet wordt ondergraven doordat aan de publieke attestfunctie elementen worden toegevoegd die dit vertrouwen kunnen ondermijnen. Vaktechnisch mogen deze elementen wellicht duidelijk afgescheiden zijn van de bestaande attestfunctie, voor het maatschappelijk verkeer bestaat er slechts één accountantsfunctie.

Als de accountant op zich neemt bepaalde oordelen aan het maatschappelijk verkeer kenbaar te maken zal hij zich tevoren ervan dienen te overtuigen dat er technieken beschikbaar zijn die het hem mogelijk maken deze oordelen te verifiëren. Anderzijds zal de accountant zich moeten verdiepen in de mogelijkheid de strekking van dergelijke mededelingen duidelijk te begrenzen tot het oordeel dat hij wenst te geven.

In de discussie omtrent de ontwikkeling van de accountantsfunctie komen wij deze problemen dan ook bij voortduring tegen. Ontwikkelingen in de richting van kwalitatieve oordelen, zoals omtrent de kwaliteit van de leiding, maar zelfs omtrent de kwaliteit van de administratieve organisatie worden afgeremd door het ontbreken van normen die de basis voor verificatie zouden moeten vormen. Ontwikkelingen in de richting van oordelen omtrent toekomstgerichte financiële informatie (prognoses e.d.) zullen eerst met kracht kunnen doorzetten als het vraagstuk is opgelost hoe het oordeel omtrent het *systeem* van prognotiseren kan worden losgemaakt van het oordeel omtrent de prognose zelf.

In de hier weergegeven beperkingen in de ontwikkeling van de publieke attestfunctie van de accountant zal de opmerkelijke lezer inmiddels de normatieve kern hebben erkend van de leer van het gewekte vertrouwen, zoals in § 3 geciteerd. Deze leer fungeert als radar: hij signaleert tijdig de klippen waarop het accountantsberoep schipbreuk zou kunnen leiden.

Het moge duidelijk zijn dat de beroepsorganisatie en de accountantskantoren een vastberaden koers dienen uit te zetten. Alleen op grond van een bewust beleid op lange termijn zal het mogelijk zijn de publieke attestfunctie van de accountant verder te ontwikkelen. Zonder dit beleid tijdig te toetsen aan de leer van het gewekte vertrouwen zal het echter onmogelijk zijn de hierbedoelde klippen te omzeilen.

Geraadpleegde literatuur

- 1 Dr. A. J. Bindenga: De Accountantsfunctie in de maatschappij, MAB 1975, nr. 3, pag. 102.
- 2 Beleidsnota NIVRA-bestuur, De Accountant november 1973, pag. 90.
- 3 Zie ook: drs. N. R. van Zijp: Enkele beschouwingen over de grondslagen van de techniek van de accountantscontrole. Bijdrage in Audite Auditores. Opstellen aangeboden aan prof. A. M. van Rietschoten bij zijn aftreden als Buitengewoon Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Kosmos, Amsterdam Antwerpen 1973. Op pag. 206 uit deze auteur zich in dezelfde zin.
- 4 Bindenga t.a.p. pag. 104.
- 5 Th. Limperg jr: De functie van de accountant en de leer van het gewekte vertrouwen. MAB 1932 en 1933, laatste herdruk in: 50 jaar MAB pag. 222-251. (1924 MAB 1960, pag. 137-169).
- 6 De Accountant, morgen? Rapport van de commissie toekomstverkenning aan het bestuur van de orde nederlands instituut van registeraccountants, september 1971.
- 7 Bindenga t.a.p. pag. 107 en 108.
- 8 De Accountant, morgen? pag. 46.
- 9 Bindenga t.a.p. pag. 111.
- 10 Bindenga t.a.p. pag. 109. Limperg pag. 237.
- 11 Limperg t.a.p. pag. 238 en 239. (155)
- 12 Limperg t.a.p. pag. 235. (152)
- 13 Bindenga t.a.p. pag. 110.
- 14 Limperg t.a.p. pag. 250. (167 en 168)
- 15 Limperg t.a.p. pag. 228. (144)
- 16 Prof. drs. H. H. J. Nordemann: De leer van het gewekte vertrouwen; evolutie van de publieke functie in Nederland en U.S.A. in Audite Auditores pag. 119 e.v.
- 17 Zie ook J. A. Burggraaff: „Nogmaals: Zwijgplicht - zwijgrecht; Spreekplicht - spreekrecht”. De Accountant maart 1974, pag. 312 e.v.
- 18 H. D. Gelderloos: „De rol van de accountant bij het voorzien in de informatiebehoefte”. MAB juli/augustus 1974, pag. 357 e.v.
- 19 Zie ook prof. A. M. van Rietschoten: „Weerzien van een voorontwerp”. MAB juni 1974, pag. 268 e.v.